

vielä suurempi, jos leipätekestissä olisi niihin viittaukset.

Esipuheeksi lisätty Markku Kangaspuron kaunistelematoman suorasanaisten, mutta kiihottoman puolueeton historiakatsaus on erinomainen ja tarpeellinen lisä päiväkirjalle, jonka historiallinen tausta ei monellekaan lukijalle liene täysin tuttu. Tosin sen numeroita vilisevään loppulukuun on lipsahtanut outo virhe (s. 16), kun sodassa kaatuneiden saksalaisten sotilaiden lukumäärän perässä on prosenttiluku 5,3, jolle en ole keksinyt mitään merkitystä.

Piirityspäiväkirja on äärimmäisen kokemuksen kiehtova ja eheä kuvaus. Se kertoo, miten

tavallinen neuvostoliittolainen koulutytty joutui yhtäkkiä sodan jalkoihin, nälkiintyi ja menetti läheisensä, mutta ei koskaan menettänyt toivoaan. Se viestii myös lähiyhteisön merkityksestä yhteiskunnan romahdettua. Lenan pahin pelko on yksin jääminen, mutta onnekseen hän löytää ihmisiä ympärilleen. On lohdullista tietää, että hän pelastui. Miten vaikeaa piirityksen keskellä oli elää, sitä emme pysty kuvittelemaan. Lena Muhinan suorasanaisten merkintä tammikuulta 1942 antaa kuitenkin osviittaa:

”Olemme kaikki niin väsyneitä ja lopen uupuneita, että suoraan oksettaa olla elossa.”

Mika Perkiömäki

Tulenkantajan katse Neuvostoliittoon

Ville Laamanen: *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. Turku: K&h, 2014. 346 s. ISBN 9789512956326.

Kirjailija Olavi Paavolainen (1903–1964) on osoittautunut ehtymättömäksi tutkimuskohteeksi, joka jaksaa kiinnostaa vielä kahden hänestä laaditun elämäkerran ja lukuisien muiden monografioiden jälkeenkin. Näin siitä huolimatta, että hänen kirjallinen tuotantonsa jäi varsin suppeaksi. Paavolaisen pääteokset syntyivät kolmessa jaksossa. Ensimmäisessä vaiheessa 1920-luvulta 1930-luvun alkuun hän tuli tunnetuksi tulenkantajien keulakuvana ja modernien kulttuurivirtausten tienraivaajana. Tämän kellokasvaiheen tunnetuin teos on esseekokoelma *Nykyaikaa etsimässä* (1929). 1930-luvun loppupuolen niin kutsutussa Pako pimeyteen-trilogiassa Paavolainen esiintyi maailmanmatkaajana ja totalitarismin noususta kiinnostuneena kulttuurikriittikkona. Viimeisen vaiheen muodostaa sotapäiväkirja

Synkkä yksinpuhelu (1946), tuo aina vain koskettava dokumentti älymystön ja taiteilijoiden jatkosodasta. Paavolaisen viimeiset kaksikymmentä elinvuotta työ Radioteatterin johtajana ja paheneva alkoholismi saivat hänet vaikenemaan kirjailijana.

Poliittisen historian alaan kuuluvassa väitöskirjassaan *Suuri levottomuus* Ville Laamanen ottaa käsittelyyn näistä jaksoista keskimmäisen, 1930-luvun matkailija ja kulttuurikriitikko Paavolaisen. Laamasen väitöskirjan voi siis katsoa täydentävän aukkoa Ritva Hapulin 1920-luvun ja Hannu Riikosen sota-ajan Paavolaista käsittelevien tutkimusten välissä. Paavolainen teki vuosina 1936–1939 matkat natsi-Saksaan, Etelä-Amerikkaan ja Neuvostoliittoon. Ensimmäisen matkan pohjalta syntyi hänen eniten huomiota herättänyt ja kenties edelleen luetuin teoksensa *Kolmannen valtakunnan vieraana* (1936). Etelä-Amerikan matkasta puolestaan kertoo *Lähtö ja loitsu* (1937), Paavolaisen puhtain matkakirja ja monen mielestä hänen kirjallisesti

loisteliain saavutuksensa. Sen jatko-osa *Risti ja hakaristi* (1938) hyödynsi sekä Saksan että Etelä-Amerikan matkojen vaikutelmia ja pyrki kokonaisanalyysiin totalitaaristen yhteiskuntien noususta ja niiden synnyttämästä uudesta elämänmuodosta. Vuoden 1939 Neuvostoliiton matkasta Paavolainen ei ehtinyt kirjoittaa kirjaa, sillä paluumatkalla syttyi maailmansota, eikä kirjalle sotaa käyvässä Suomessa enää ollut kysyntää. Tarvetta sille kyllä olisi ollut, kuten kirjailija *Synkässä yksinpuhelussa* useaan otteeseen katkerasti toteaa. Paavolaisella oli siis omakohtaisia kokemuksia sekä natsi-Saksasta että Neuvostoliitosta. Lisäksi hän oli poliittisesti sitoutumaton ja osasi sekä saksaa että venäjää. Neuvostoliitto-kuvauksella täydentyessään hänen teossarjastaan olisi tullut kansainvälisestikin ainutlaatuinen. Huomattava se on toteutuneenakin.

Laamasen tutkimuksen ensimmäiset kolme lukua täyttää Pako pimeyteen-trilogian temaattinen analyysi. Saksan matka 1936 järjestyi pitkälti sattuman kautta, mutta se osoittautui käännekohtaksi Paavolaisen kirjailijajänuralla. Nürnbergin puoluekokous, jonka kuvaus on *Kolmannen valtakunnan vieraana*-teoksen kuuluisinta antia, nousee Laamasen tulkinnaassa avainkokemukseksi. Se sävytti koko tulevaa teossarjaa ja Paavolaisen kulttuurikritiikkiä yleensä. Puoluekokouksessa nähty ”sininen temppele”, valonheittimillä toteutettu spektakkelikielto, huumasi Paavolaisen ja ohjasi hänet ajattelemaan fasismia ”uuspakanallisena” ideologiana, uutena uskontona, jonka ristiriitainen kristillisen kulttuurin kanssa näyttäytyi hänelle päivän selvänä ja sovittamattomana.

Matti Kurjensaari määritteli elämäkerrassa *Loistava Olavi Paavolainen* (1975) Paavolaisen metodin osallistumisen ja tarkkailun harkitukseksi yhdistelmäksi:

heittäytyvää hurmioitumista, kuten sinisen tempelin kohdalla, seurasi viileä analyysi paitsi tarkastelun kohteesta myös omista reaktioista. Tämä metodi on epäilemättä yksi avain siihen, miksi Paavolaisen teokset ovat osoittautuneet monitasoisiksi ja ajattomiksi. Laamasen mukaan Paavolainen lähestyi poliittisena ajattelijanakin aiheitaan ennen kaikkea kirjailijana. Tämä onkin osuva huomio, jonka kanssa hieman ristiriidassa tosin on se, että Laamanen ei juuri analysoi tutkimiaan teoksia teksteinä – Pako pimeyteen -sarja kirjallisuutena ja Paavolainen tietoisena kirjallisten keinojen käyttäjänä jää pitkälti hänen näkökulmansa ulkopuolelle.

Yhtä kaikki Laamasen analyysi on kauttaaltaan perusteellista ja oivaltavaa, vaikkei se suuria yllätyksiä ehkä tarjoakaan. Paavolaisen kirjalliselta uralta löytyy enemmän jatkuvuutta kuin katkosta. Vaikka aihepiiri vaihtui, hän oli ja pysyi tulevaisuuteen suuntautuneena nykyajan etsijänä. Paavolainen kantoi 1930-luvullakin kaksikymmenlukulaisen modernistin maailmankuvaa ja tunsii tätä kautta lähtökohtaisesti mielenkiintoa vallankumouksen kautta synnyttävää uutta elämänmuotoa kohtaan. 1920-luvun perintönä Paavolaisen aikalaisanalyysiin kantoivat esimerkiksi usko nuorisoon sekä kiinnostus iloiseen ja kurinalaiseen ruumiinkulttuuriin, taiteeseen ja sukupuolirooleihin. Vaikka Paavolaisesta ei tullut kansallissosialismin kannattajaa, oli hän omasta modernistitaustastaan altis näkemään kristinuskon päivänlaskun kulttuurina. Niinpä hän samaistui ja suhtautui vakavasti siihen haasteeseen, jonka fasismi liberaalille, kristillis-demokraattiselle kulttuurille oli heittänyt.

Paavolainen suhtautui moniin fasismin piirteisiin kriittisesti, mutta kieltäytyi tuomitsemas-ta sitä kokonaan. Tämä herätti

jo tuoreeltaan epäilyjä liioista natsisympatioista. Ne olisivat varmasti hälvenneet, jos suunniteltu Neuvostoliitto-kirja olisi toteutunut. Yleisestikin sitä voi pitää suomenkielisen matkakirjallisuuden suurimpana menetyksenä. Paavolainen oli kirjoittanut neuvostokulttuurista jo *Nykyaikaa etsimässä* -teoksessa. *Lähdössä ja loitsussa* ja *Ristissä ja hakaristissä* kommunismi kuului fasismin ohella Paavolaisen kokonaisnäkemykseen, mutta tulkintoja rajoitti se, ettei hän ollut päässyt matkustamaan Neuvostoliittoon. *Ristin ja hakaristin* ilmestyttyä Paavolainen lopulta sai pitkään anomansa viisumin ja vietti Neuvostoliitossa koko kesän 1939. Koska vastaavaa kirjallista kiteytystä kuin muiden matkojen kohdalla ei ole, Neuvostoliiton matkan käsittely on erotettu Laamasen väitöskirjassa omaksi luvukseen. Se onkin tutkimuksen merkittävin avaus, jonka ansiosta väitöskirja on myös herättänyt poikkeuksellisen paljon huomiota. Paavolaisen viimeistä suurta matkaa on toki sivuttu sekä Kurjensaaren että Jaakko Paavolaisen elämäkertoissa ja muissakin yhteyksissä, mutta tutkimus on tältä osin seissyt, sillä lähteitä matkasta on ollut hyvin vähän. Laamanen onnistuu raottamaan salaisuuden verhoa venäläisistä viranomaisarkistoista löytyneillä dokumenteilla. Idea on ilmeisesti tullut Michael David-Foxin sopivasti vuonna 2012 ilmestyneestä teoksesta *Showcasing the Great Experiment. Cultural Diplomacy & Western Visitors to the Soviet Union, 1921–41*.

Neuvostoliiton aikanaan aktiivinen kulttuuridiplomatia oli vuoden 1937 jälkeen jo hiipunut. Kaikesta käykin ilmi, että Paavolainen oli suuren terrorin jälkeisessä ja eristäytyneessä Neuvostoliitossa poikkeuksellinen ja tärkeä vieras. Matkan järjesti Yleisneuvostoliittolainen ulkomaisten kulttuurisuhteiden

järjestö VOKS, jonka edustajat raportoivat tunnontarkasti kirjailijan matkan vaiheista ja hänen kanssaan käymistään keskusteluista. Matkan järjestelyistä vastasi henkilökohtaisesti VOKS:n varapuheenjohtaja, NKVD-taustainen Grigori Heifets, joka nouseekin Laamasen tutkimuksen mielenkiintoiseksi sivuhenkilöksi. Paavolainen tuli mitä ilmeisimmin kielitaitoisena kosmopoliitin kanssa hyvin toimeen, ja Heifetsin laatimia raportteja Laamasen on kiittäminen enimmästä osasta uusia tietoja. Arkistolöytöjen ansiosta selvillä on nyt paitsi matkan kulku, myös koko lailla enemmän sen taustoista ja siitä, mitä Paavolainen näkemästään ajatteli.

Neuvostoliitossa Paavolaisen tie kulki Leningradin kautta Moskovaan, sieltä jokilaivalla pitkin Volgan kaupunkeja ja aina Georgiaan ja Ukrainaan saakka. Maan teollisuus ja kulttuuri tekivät häneen vaikutuksen: Neuvostoliitossa Paavolainen kohtasi materialistisen tieteen ja tekniikan ideologian, joka erosi suuresti pseudotieteellisiä rutopejja ja muinaismyyttejä hellineestä natsisista. Paavolainen piti etenkin naisen asemaa merkittävimpänä totalitaarisia järjestelmiä erottaneena piirteenä. Toisaalta lähteistä voidaan päätellä, että myös Neuvostoliitossa Paavolainen näki mielestään liian suuren kuulun propagandan ja todellisuuden, aatteiden ja toteutuksen välillä. Vaikka hän ei missään yhteydessä ilmaissut suoraan kantaansa terrorismiin, propagandaksi alistettu taide ja vainottujen intellektuellien asema selvästi vaivasivat Paavolaista Neuvostoliitossa kuten Saksassakin. Johtopäätös onkin, että Neuvostoliitto kaikessa vaikuttavuudessaan tuotti pettymyksen. Kuten Laamanen kiteyttää, ”Saksa ja Neuvostoliitto olivat Paavolaiselle liian puritaanisia ja pitkästyttäviä maita, joissa kulttuuri oli pantu kahleisiin” (296).

Ville Laamasta voi onnitella antoisasta väitöskirjasta. Päävolais-tutkijoille se on jatkossa ohittamaton. Lukemisen arvoinen se on myös sotienvälisen ajan suomalaisesta aatehistoriasta ja Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurisuhteista kiinnostuneille. Ja

kun tutkimuskohde on aikansa kenties suurin tyyliniekka, mainittakoon ansiona myös, että *Suuri levottomuus* on poikkeuksellisen nautittavaa tieteellistä kirjallisuutta.

Lauri Piispa

Putinin psykologiaa

Masha Gessen: *The Man without a Face. The Unlikely Rise of Vladimir Putin*. London: Granta Publications, 2012. 320 p. ISBN 9781847081490

Masha Gessen: *Kasvoton mies: Vladimir Putinin nousu Venäjän valtiaksi*. Suom. Matti Kinnunen. Helsinki: Otava, 2012. 320 s. ISBN 9789511263098

Putinin noususta ja hänen luomastaan yhä autoritäärisemmäksi muuttuvasta järjestelmästä on kirjoitettu tukuihin tutkimuksia, joista vain harvat pyrkivät porautumaan hänen henkilöhistoriansa muokkaamiin, hänen toimintaansa osaltaan määrittäviin luonteenpiirteisiin ja psykologisiin tekijöihin. Vallitsevassa poliittisessä tilanteessa tämä aspekti saa luonnollisesti uutta mielenkiintoa.

Masha Gessen on amerikkalais-venäläinen tutkija ja sanomalehtinainen, joka on kirjoittanut kuusi Venäjän lähihistoriaa ja nykyaikaa käsittelevää tutkimusta. Gessenin kontaktipinta on laaja Galina Starovoitovasta Anna Politkovskajaan ja Sergei Magnitskiin, Anatoli Sobtšakista ja Andrei Illarionovista Boris Berezovskiin. Toimittajantyönsä kautta hän on myös ollut kosketuksissa Putiniin. Ote kirjassa onkin nimenomaan henkilökohtainen: mikä Putin on miehään, mikä on hänen *credonsa*, mitkä hänen toimintansa mahdolliset henkilökohtaiset vaikuttimet geopolitiittisten ja Venäjän suurvalta-

aseman palauttamiseen tähtäävien pyrkimysten taustalla.

Keskeiseksi Putinin toimintaa määrittäväksi lähtökohdaksi Gessen katsoo pyrkimyksen välttää osoittamasta heikkoutta. Neuvostoliiton tuhoutuminen oli Putinille henkilökohtainen trauma – ei ideologiana, vaan hänen jo KGB-upseerina arvostamansa järjestyksen ja kurin puutteen vuoksi. Tämä lähtökohta näkyy kaikessa hänen toiminnassaan. Vuoden 2012 presidentinvaalien jälkeen useampikin politiologi ehdotti hänelle joitakin ”pehmeitä” askelia opposition suuntaan, mutta Gessenin mukaan hän ei yksinkertaisesti voinut mukautua tähän; se olisi ollut heikkouden osoitus, muistutus Jeltsinin ajasta.

Putin on suljettujen instituutioiden kasvattina luonut oman mytologiansa ja muun muassa ”virallisen” elämäkertansa avulla muokannut haluamaansa kuvaa itsestään. Tätä kuvaa Gessen vertaa sitten omiin havaintoihinsa ja johtopäätöksiinsä.

Putinin kasvuympäristöä olivat Pietarin, tuolloisen Leningradin, takapihat, joita asuttavat siivottomat ja tappelavat katupojat. Putin oli hentorakenteinen – myöhemmin hän vahvisti itseään judon avulla – mutta vastasi yhtä kaikki raivokkaasti loukkauksiin. Koulussa hän sai raivokohtauksia, jos koki tulleen kohdelluksi väärin – ”virallisessakin” elämäkerrassa Putin tunnustaa olleensa kova ja väkivaltainen, mutta toisaalta myös heikkoja puolustava

ja väkivaltaa vastaan asettuva nuorukainen. Vielä aloitettuaan KGB-uransa Putin halusi vahvistaa itsestään kuvaa äkkikipaikaisena, väkivaltaisena ja helposti suuttuvana miehenä.

Vaikka Putinin perhe oli köyhä, hän oli saanut rannekellon, jota hän näytteli ylpeänä. Gessen mainitsee samalla hänen nyt käyttämänsä 60 000 dollarin arvoisen kellon. Opiskelijana hän omisti isänsä arpajaisvoittona saadun auton, statusesineen, jota hän myös esitteli mielellään. Gessenin mukaan Putin oli omistushaluinen ja itsekäs eikä halunnut käyttää arpajaisvoittoa vaikkapa vanhempiensa vaikean asuntotilanteen parantamiseen. Gessen katsookin Putinin kärsivän *pleonexiasta*, voittamattomasta halusta kahmia vierasta omaisuutta.

Jo nuorena Putin viehättyi KGB:stä ja sen mukanaan tuomasta ”salaisesta voimasta”, jonka avulla pieni joukko tai jopa yksi henkilö saattoi muuttaa maailmaa. Suljettuna poliisiorganisaationa KGB:n toiminta nojautui kuvaan vihollisen olemassaolosta, kuvaan piiritetynä olemisesta. Jos vihollista ei ollut, oli se keksittävä. Vaikka Putin on kieltänyt osallistuneensa disidenttien vastaiseen toimintaan, Gessen epäilee tämän väitteen todenperäisyyttä länteen loikanneen KGB-miehen todistukseen viitaten.

Palatessaan Dresdenistä Leningradiin Putin näki elämänsä peruspylväiden luhistuvan: Moskovassa ei ollut järjestäytynyttä valtaa, Leningradissa vallitsi sekasorto. Gessen antaa oman kuvansa Putinin nimityksestä liberaalin kaupunginjohtaja Sobtšakin apulaiseksi: hän oli nimenomaan tämän valvoja – vakoilija on aina vakoilija. Gessen epäilee Putinin KGB:stä eroamisen aiheuttanutta. Putin oli Sobtšakin lähipiirissä ainoa tai yksi harvoista vanhoillisista. Gessen katsoo Putinin osallistuneen